

TEXTILHÖGSKOLANS EXAMENSUTSTÄLLNING EXIT16
DESIGN AV DRUA SIF SIMONE ALBRECHTSEN

TRENDER OCH TENDENSER I HÖGSKOLAN

DE SENASTE ÅREN har problemen med kompetensförsörjningen inom skola och vård blivit allt mer uppenbara. Staten har därför tillfört lärosätena ytterligare anslag för att bygga ut framförallt lärarutbildningar samt sjuksköterskeutbildning och specialistsjuksköterskeutbildning. Men intresset för flera av dessa utbildningar har inte ökat i takt med behoven av utbildade. Till några av de utbildningar som behöver byggas ut har antalet sökande till och med minskat den senaste tiden, exempelvis till sjuksköterskeprogrammet och de flesta lärarutbildningarna.

Intresset för högskoleutbildning är dock fortfarande stort, trots den fortsatta positiva utvecklingen på arbetsmarknaden. Visserligen minskar antalet sökande sedan några år tillbaka, men är fortfarande på en historiskt hög nivå. Situationen skiljer sig därmed från den senaste högkonjunkturen för tio år sedan som föregick finanskrisen. Då var intresset för högskolestudier betydligt mindre och det fanns ledig kapacitet i högskolan som kunde tas i anspråk när konjunkturen vände.

Parallellt med en liten minskning av antalet sökande kan vi notera att högskolan inte längre överproducerar. Under flera år utbildade lärosätena fler studenter än deras årliga anslag täckte, men 2017 vände denna trend. Lärosätena har nu anpassat antalet studenter till sina anslag och det innebär att studentantalet inte har ökat – trots att staten har ökat anslagen för att finansiera de pågående utbyggnaderna av utbildningen.

Staten har under lång tid tillfört omfattande resurser till lärosätenas forskning medan tillskotten till utbildning har varit betydligt mindre. Under 2017 ökade dock lärosätenas utbildningsresurser mera än forskningsresurserna för första gången på ett decennium. Fortfarande är dock svensk högskola forskningstung i ett internationellt perspektiv. Utbildning på grundnivå och avancerad nivå är relativt väl spridd på många lärosäten, medan forskning och utbildning på forskarnivå till stor del är koncentrerad till de största universiteten. Dessutom skiljer sig fördelningen av utbildningen på olika ämnen från hur forskningsresurserna fördelas, vilket betyder att arbetsuppgifterna för anställda vid olika lärosäten och inom olika ämnen delvis skiljer sig åt.

Svag ökning av antalet nybörjare – på grund av fler inresande

Efter flera års minskning av antalet nybörjare på grundnivå och avancerad nivå vände utvecklingen 2016/17, då antalet i stället ökade svagt och uppgick till 85 950. Hela ökningen består av inresande studenter, huvudsakligen betalande studenter. Antalet svenska nybörjare minskade däremot för sjunde året i rad.

Lärosätena ska anpassa sitt utbildningsutbud till studenternas efterfrågan och arbetsmarknadens behov, men är relativt fria att besluta om utbildningsutbudet inom ramarna för sina examenstillstånd och de statliga anslagen. De senaste åren har dock staten tillfört ytterligare anslag till många lärosäten för att de ska bygga ut utbildningar på grundnivå och avancerad nivå som leder till examen mot yrken där det behövs fler utbildade. Under 2017 och 2018 utökas utbyggnaderna, framför allt inom lärar- och förskolläraryrket. I mindre skala – huvudsakligen finansierade via omfördelningar – pågår även utbyggnader av yrkesexamensprogrammen mot läkare, civilingenjör och högskoleingenjör.

På vissa av de utbildningar som ska byggas ut ökade antalet nybörjare läsåret 2016/17, men inte på alla. Antalet nybörjare ökade på yrkesexamensprogrammen mot sjuksköterska, barnmorska, läkare, civilingenjör, högskoleingenjör, grundlärare och förskollärare, men minskade på programmen mot specialistsjuksköterska, yrkeslärare och ämneslärare. För första gången sedan 2011, då nuvarande lärarutbildning infördes, minskade det totala antalet nybörjare på lärarutbildning svagt och uppgick till 13 680 läsåret 2016/17. Antalet nybörjare på lärarutbildningar skulle i stället behöva öka betydligt för att möta samhällets behov.

Antalet helårsstudenter på grundnivå och avancerad nivå minskade läsåret 2016/17 – för sjätte året i rad. Minskningen var dock marginell, 500 helårsstudenter. Det totala antalet helårsstudenter var därmed 293 800, varav 42 procent fanns inom det i särklass största ämnesområdet juridik och samhällsvetenskap. Att statens pågående utbyggnader ännu inte har börjat få effekt i form av fler studenter beror på flera saker: Parallellt med de pågående permanenta utbyggnaderna av utbildning på

grundnivå och avancerad nivå har tidigare tillfälliga utbyggnader upphört. Samtidigt har lärosätena under flera år utbildat fler studenter än deras årliga anslag täcker. Nu överproducerar dock inte lärosätena längre, utan har under 2017 anpassat utbildningsvolymen till anslagen. Därför har antalet helårsstudenter totalt sett inte ökat.

Svensk utbildning på grundnivå och avancerad nivå är ovanligt flexibel genom att det finns ett stort antal kurser som kan läsas fristående. Kurserna kan kombineras så att studenten har möjlighet att ta ut en examen efter slutförda studier, men många läser enstaka kurser av privat intresse eller för yrkesmässig kompetensutveckling. I flera år har dock antalet helårsstudenter på fristående kurser minskat påtagligt, samtidigt som antalet studenter på generella program och yrkesexamensprogram har ökat. Trenden är likadan bland högskolenybjärna, allt fler av dem som är nya i högskolan börjar studera på ett program. Det är alltså tydligt att högskolan blir allt mer programinriktad och att utbudet av fristående kurser minskar.

Genomströmningen ökar – men många hoppar av sin utbildning

Studenternas prestationsgrad har ökat de senaste åren. Genomströmningen är generellt lägre på fristående kurser än på program och inriktningen mot en allt högre andel studenter på program har lett till ökad genomströmning på grundnivå och avancerad nivå. Med andra ord tar studenterna de poäng de har registrerat sig för i högre utsträckning.

Men det är många studenter som hoppar av sin utbildning. Av dem som började studera på ett program läsåret 2015/16 var tre fjärdedelar kvar på programmet följande läsår. Andelen varierar från 59 till 96 procent mellan programmen och lägst kvarvaro var det på program som leder mot en tvåårig högskoleexamen, följt av ämneslärarprogrammet. Högst är kvarvaron på psykoterapeutprogrammet, följt av läkarprogrammet. Män hoppar av sin utbildning i högre utsträckning än vad kvinnor gör – det gäller särskilt på kvinnodominerade utbildningar som förskolläro- och sjuksköterskeutbildning. Social bakgrund spelar däremot

generellt inte någon roll för benägenheten att hoppa av studierna.

Tidiga avhopp förklarar delvis varför examensfrekvensen ligger långt under 100 procent. För dem som studerar på ett yrkesexamensprogram varierar examensfrekvensen från under 50 procent (arkitektexamen och högskoleingenjörsexamen) till 89 procent (läkare och barnmorska). På vissa yrkesexamensprogram förekommer det dock att en hög andel av studenterna i stället tar en annan examen, exempelvis gör 32 procent av arkitektstudenterna så.

Bland dem som studerar på generella program är examensfrekvensen ännu lägre och lägst är den på de tvååriga högskoleexamensprogrammen med 22 procent. På övriga generella program är examensfrekvensen visserligen högre, men den ligger under 50 procent på samtliga. Många studenter byter dock program och tar en annan examen, vilket höjer de totala examensfrekvenserna med omkring 10 till 15 procentenheter för de generella programmen. Examensfrekvensen stiger med nivån på examen. På avancerad nivå är examensfrekvensen högre än på grundnivå och bland masterstudenterna tog drygt 60 procent en examen. Av nybjärna på forskarnivå 2009 hade 74 procent avlagt en doktorsexamen inom åtta år och 6 procent hade avlagt en licentiatexamen. Sammanlagt var det alltså 20 procent av nybjärna på forskarnivå som inte hade avlagt någon examen efter åtta år.

Färre examinerade för första gången på flera år

Trots att arbetsmarknadens behov av utbildade är stort minskade antalet examinerade läsåret 2016/17 för första gången på flera år. Minskningen är delvis ett resultat av att antalet nybjärare tidigare minskat under flera år. I ett längre perspektiv har dock antalet examinerade ökat betydligt. För tio år sedan examinerades ungefär 52 000 personer årligen från grundnivå och avancerad nivå. Därefter ökade antalet och läsåret 2015/16 uppnåddes det högsta antalet någonsin då 68 300 tog examen på grundnivå och avancerad nivå. Men läsåret 2016/17 minskade alltså antalet och 63 400

personer tog en examen på grundnivå eller avancerad nivå (64 procent kvinnor och 36 procent män).

På flera av de utbildningar där det finns behov av fler utbildade på arbetsmarknaden minskade antalet utfärdade examina läsåret 2016/17: civilingenjörsexamen, högskoleingenjörsexamen samt på lärarutbildningarna sammantagna. Däremot ökade antalet specialist-sjuksköterskeexamina, medan antalet sjuksköterskeexamina var i stort sett oförändrat jämfört med föregående läsår.

På forskarnivå minskade också antalet examina 2017, efter att ha ökat i flera år. Antalet doktorsexamina minskade med 150 och antalet licentiatexamina med 190. Även på denna nivå är förklaringen delvis det tidigare minskande antalet nybörjare. Totalt utfärdades 2 840 doktorsexamina och 500 licentiatexamina under 2017.

Volymen av utbildning på forskarnivå

Ungefär fyra procent av studenterna som tar en examen på grundnivå och avancerad nivå fortsätter till forskarnivå. De senaste tjugo åren har antalet nybörjare på forskarnivå pendlat mellan 3 000 och 4 000. Mellan 2012 och 2016 har trenden varit nedåtgående, men 2017 ökade antalet nybörjare svagt, från 3 000 till 3 060. En förklaring till att forskarutbildningen inte har ökat – trots att lärosätenas intäkter för forskning och utbildning på forskarnivå har ökat betydligt – är att doktorandernas studiesociala villkor har förbättrats genom att utbildningsbidrag har ersatts av doktorandanställning. Det har nämligen medfört att lärosätenas kostnader för doktorandernas försörjning har ökat.

Utbildning på forskarnivå rekryterar i hög grad internationellt och 2017 var 41 procent av nybörjarna utländska doktorander. Jämfört med 2007 har antalet utländska doktorandnybörjare ökat medan antalet svenska nybörjare på forskarnivå har minskat. Den totala volymen har dock inte förändrats, utan antalet nybörjare på forskarnivå var lika många 2017 som 2007. Det har medfört att andelen utländska doktorandnybörjare har ökat från 29 till 41 procent under det senaste decenniet.

Svenska och utländska doktorandnybörjare finns delvis inom olika ämnesområden. Bland svenska nybörjare dominerar medicin och hälsovetenskap tydligt, medan utländska nybörjare till stor del finns inom naturvetenskap respektive teknik. Inom dessa ämnesområden är andelen utländska doktorandnybörjare närmare 60 procent.

Vi kan också konstatera att andelen av den svenska befolkningen som påbörjar en utbildning på forskarnivå har minskat påtagligt den senaste tioårsperioden. Av dem som föddes 1977 hade 1,6 procent påbörjat en forskarutbildning senast vid 30 års ålder. Bland dem som föddes 1987 var motsvarande andel 0,8 procent. Om man önskar att andelen ska öka igen, samtidigt som forskarutbildningen ska fortsätta att rekrytera många utländska doktorander, behöver alltså volymen på forskarutbildningen öka.

Etablering på arbetsmarknaden

Personer med eftergymnasial utbildning har i allmänhet en starkare ställning på arbetsmarknaden jämfört med dem som har en utbildning på gymnasienivå. Dessa har i sin tur ett stort försteg på arbetsmarknaden framför personer som bara har grundskoleutbildning. Men försteget på arbetsmarknaden följer inte med upp på forskarnivå. Det är nämligen ingen större skillnad i andelen som har etablerat sig på arbetsmarknaden tre år efter examen bland personer som har en doktorsexamen (83 procent) jämfört med personer som har en examen på grundnivå och avancerad nivå (82 procent). Däremot finns det tydliga skillnader mellan doktorsexaminerade och examinerade på grundnivå och avancerad nivå när det gäller vilken sektor de etablerar sig i på arbetsmarknaden.

Av etablerade som avlagt en examen på grundnivå eller avancerad nivå arbetade 45 procent inom privat sektor, 47 procent inom kommunal sektor (där landstingen ingår) och 8 procent inom statlig sektor. För personer som avlagt en doktorsexamen dominerade den statliga sektorn (där universitet och högskolor ingår) med 53 procent av de etablerade, medan 18 procent var verksamma inom kommunal sektor och 30 procent inom privat sektor.

Det finns idag ingen heltäckande bild av behovet av forskarutbildade på arbetsmarknaden, men det är tydligt att efterfrågan varierar stort mellan sektorer och ämnesområden.

Social bakgrund – inte bara betyg – avgör om ungdomar börjar studera i högskolan

Det är en relativt konstant andel av årskullarna som påbörjar högskoleutbildning senast vid 24 års ålder. För personer som är födda under 1980- och 1990-talen har andelen pendlat mellan 43 och 45 procent.

Det är dock stora skillnader i övergången till högskolan beroende på studenternas sociala bakgrund. Ju högre utbildning föräldrarna har, desto större sannolikhet är det att ungdomarna påbörjar högskolestudier. Av dem som har de allra högsta betygen från gymnasieskolan börjar dock de flesta studera i högskolan och för dem har den sociala bakgrunden inte så stor betydelse. Men många från hem med högutbildade föräldrar börjar studera i högskolan trots att de har låga betyg. Det motsatta gäller för ungdomar från hem med lågutbildade föräldrar. Det finns en stor grupp ungdomar från studieovana hem som har höga gymnasiebetyg men ändå inte studerar i högskolan. Det är därmed tydligt att föräldrarnas utbildningsnivå och inte enbart betygen avgör om ungdomarna börjar studera i högskolan.

Den sociala bakgrunden har betydligt större betydelse för övergången till högskolan jämfört med huruvida ungdomar har svensk eller utländsk bakgrund. Det är ingen större skillnad i övergången mellan dem som har svensk respektive utländsk bakgrund men antingen är födda i Sverige eller har invandrat före sju års ålder. Övergången är till och med lite högre i de senare grupperna. Bland ungdomar som invandrat efter skolstart (i åldern 7–18 år) är dock övergången påtagligt lägre och har dessutom minskat de senaste åren.

Männens utbildningsnivå halkar efter kvinnornas

Det finns stora könsskillnader på grundnivå och avancerad nivå. Övergången till högskolan

är betydligt högre bland kvinnor än bland män. Bland personerna som föddes 1992 hade 52 procent av kvinnorna och 36 procent av männen påbörjat högskolestudier senast vid 24 års ålder. Av nybörjarna läsåret 2016/17 var 57 procent kvinnor och 43 procent män och bland svenska nybörjare var andelen kvinnor ännu högre: 59 procent. Män och kvinnor studerar också delvis på olika utbildningar och kvinnorna har i genomsnitt högre prestationsgrad än män. Detta medför att kvinnorna är i ännu större majoritet bland de examinerade och läsåret 2016/17 var 64 procent kvinnor medan 36 procent var män.

Denna utveckling är inte unik för Sverige, utan så här ser det ut i de flesta OECD-länder. År 2006 var det ingen större skillnad i utbildningsnivå mellan kvinnor och män för OECD-länderna i genomsnitt. Sedan dess har kvinnornas utbildningsnivå ökat betydligt mer än männens och år 2016 hade 38 procent av kvinnorna och 33 procent av männen mellan 25 och 64 år minst två års eftergymnasial utbildning. I Sverige var kvinnorna mer välutbildade än männen redan 2006 och sedan dessa har könsskillnaden i utbildningsnivå ökat ytterligare. År 2016 hade 48 procent av kvinnorna och 35 procent av männen i Sveriges vuxna befolkning (25–64 år) minst två års eftergymnasial utbildning.

Internationell mobilitet

Ett sätt att få ett internationellt perspektiv på sin utbildning och därmed vara förberedd för en global arbetsmarknad är att studera utomlands under en period. Länderna inom Europeiska unionen har därför enats om att fler studenter behöver få denna erfarenhet och menar att minst 20 procent av alla examinerade ska ha studerat utomlands. Av studenterna som tog examen på grundnivå och avancerad nivå läsåret 2016/17 hade i genomsnitt 15 procent studerat utomlands. Det är dock stora variationer beroende på examen, andelen varierar från 1 procent på forskolläroprogrammet till nästan 50 procent på programmet mot civilekonomexamen.

Lsåret 2016/17 minskade antalet utbytesstudenter – både antalet svenska studenter som

reser ut till lärosäten i andra länder och antalet inresande utbytesstudenter – i förhållande till föregående läsår. Den senaste tioårsperioden har dock såväl inresande som utresande utbytesstudenter ökat svagt i antal, men fortfarande är det nästan dubbelt så många som kommer till svenska lärosäten för att studera jämfört med antalet utresande utbytesstudenter.

Totalt sett är det många som kommer till svenska lärosäten för att studera. Antalet inresande studenter på grundnivå och avancerad nivå har ökat stadigt efter den kraftiga minskning som skedde år 2011 när studieavgifterna infördes. Men ökningen gäller främst de inresande studenter som arrangerar sina studier på egen hand, så kallade freemover-studenter, och särskilt påtaglig är ökningen av betalande studenter. Vid de flesta lärosäten är dock antalet betalande studenter fortfarande förhållandevis få och i relation till den totala utbildningen på grundnivå och avancerad nivå utgör den studieavgiftsfinansierade verksamheten en begränsad del, knappt tre procent. Några lärosäten har dock många betalande studenter och vid dessa motsvarar verksamheten närmare tio procent av intäkterna till grundnivå och avancerad nivå. Det går därmed inte längre att generellt betrakta den studieavgiftsfinansierade verksamheten som en marginell företeelse i den svenska högskolan.

Förändrad sammansättning av högskolans personal

Under flera år har den forskande och undervisande personalen ökat i takt med att lärosätenas intäkter för forskning och utbildning på forskarnivå har ökat. Utvecklingen varierar mellan anställningskategorierna och det har medfört att personalsammansättningen har förändrats. De största förändringarna är att andelen adjunkter av den undervisande personalen har minskat påtagligt, medan lektorerna och anställda på olika meriteringsanställningar har ökat. Utvecklingen speglar både högskolans ökade forskningstyngd under den senaste tioårsperioden och lärosätenas ambition att öka utbildningarnas forskningsanknytning.

Denna utveckling skiljer sig dock mellan olika ämnesområden. Ökningen av lektorerna samt minskningen av adjunkterna är tydligast

inom samhällsvetenskap som har sin tyngd i utbildning på grundnivå och avancerad nivå. Ökningen av meriteringsanställningar har i stället skett främst inom naturvetenskap samt inom medicin och hälsovetenskap – ämnesområden som har sin tyngdpunkt i forskning. Det finns relativt få meriteringsanställningar inom samhällsvetenskap samt inom humaniora och konst jämfört med övriga ämnesområden, vilket innebär att möjligheterna att meritera sig för en högre anställning skiljer sig åt mellan olika ämnesområden.

Inom några anställningskategorier är det främst kvinnorna som har ökat i antal och det har medfört att andelen kvinnor i den forskande och undervisande personalen har ökat betydligt. Bland professorerna har antalet kvinnor nästan dubblats jämfört med 2007 – samtidigt har männen ökat med endast 10 procent. De senaste åren har männen till och med minskat i antal bland professorerna. Därmed har andelen kvinnliga professorer ökat med tio procentenheter, från 18 till 28 procent, sedan 2007. Mycket tyder på att utvecklingen mot en högre andel kvinnor av professorerna kommer att öka. Andelen kvinnor bland de nyanställda professorerna var 40 procent 2017, men männen är alltså fortfarande i majoritet bland de nyanställda professorerna.

År 2017 fanns det 50 800 helårspersoner anställda (exklusive doktorander) vid Sveriges universitet och högskolor, varav 30 000 forskande och undervisande anställda och 20 800 med andra arbetsuppgifter. Under 2017 ökade den forskande och undervisande personalen med 630 helårspersoner medan antalet anställda med andra uppgifter minskade med 340.

Tid och resurser till forskning ojämnt fördelade

Huvuddelen av den offentligt finansierade forskningen i Sverige bedrivs inom högskolan. De politiska prioriteringarna avseende lärosätenas forskning har varierat under den senaste tjugoårsperioden vad gäller fördelningen av resurser både mellan lärosäten och mellan olika ämnen. Forskningen är i hög grad koncentrerad till de stora breda universiteten och de fackinriktade universiteten. Dessa har också den

högsta andelen forskning i sin verksamhet – i genomsnitt omkring två tredjedelar. Den forskning som bedrivs vid universitet och högskolor omfattar ett brett spektrum av ämnesområden som delvis skiljer sig från utbildningen genom att den ekonomiska tyngdpunkten ligger på forskning inom medicin och hälsovetenskap samt naturvetenskap.

Den forskande och undervisande personalen ägnade i genomsnitt 47 procent av sin arbetstid åt forskning år 2015. Det finns dock stora skillnader mellan olika forskningsämnesområden. Inom naturvetenskap, teknik, medicin och hälsovetenskap samt lantbruksvetenskap och veterinärmedicin ägnade personalen störst andel av sin arbetstid åt forskning, mellan 51 och 56 procent. Anställda inom samhällskunskap respektive humaniora och konst ägnade en betydligt lägre andel av arbetstiden åt forskning, omkring 35 procent. Den varierande tillgången på forskningsresurser innebär också att lärare och forskare inom olika ämnesområden inte har samma möjligheter att meritera sig forskningsmässigt och att många lärare som undervisar på grundnivå och avancerad nivå inte själva är aktiva forskare.

Den vetenskapliga produktionen inom högskolan utförs huvudsakligen vid universiteten som står för drygt 90 procent av det totala antalet vetenskapliga publikationer som finns registrerade i Swepub. Det totala antalet vetenskapliga publikationer som finns i Swepub har legat omkring 58 000 årligen under de senaste åren. Närmare 60 procent av denna vetenskapliga produktion utgörs av tidskriftsartiklar.

Lärosätenas ekonomi

Första gången på tio år ökade intäkterna för utbildning på grundnivå och avancerad nivå mer än intäkterna för forskning och utbildning på forskarnivå under 2017. Lärosätenas totala intäkter var 70,9 miljarder kronor. Av dessa var 56 miljarder kronor statliga medel, vilket innebär 79 procent av finansieringen var statlig. Av de totala intäkterna avsåg 29,1 miljarder kronor utbildning på grundnivå och avancerad nivå och 41,3 miljarder kronor forskning och utbildning på forskarnivå.

Forskning och utbildning på forskarnivå finansieras till mindre än hälften av direkta statsanslag och under den senaste tioårsperioden har andelen extern finansiering har ökat. Det beror dels på ökade intäkter från icke-statliga externa finansörer, dels på att en högre andel av de statliga forskningsmedlen idag kanaliseras indirekt via forskningsfinansierande myndigheter. De statliga bidragen för forskning och utbildning på forskarnivå har minskat de senaste två åren, men minskningen har uppvägs av ökade bidrag från såväl privata stiftelser och organisationer utan vinstsyfte som offentliga forskningsstiftelser. Särskilt kraftig är ökningen av Wallenbergstiftelsernas bidrag till lärosätenas forskning som jämfört med 2007 har de tredubblats i fasta priser.

Även om studentvolymen inte ökar så förefaller lärosätena att satsa på utbildningen – de två senaste åren har lärosätena redovisat underskott för utbildning på grundnivå och avancerad nivå och personalkostnaderna har ökat. Det har medfört att den balanserade kapitalförändringen inom utbildning har minskat och sannolikt kommer att fortsätta minska under nästa år. Inom forskningen har lärosätena däremot redovisat överskott de senaste åren, vilket ytterligare ökar den balanserade kapitalförändringen.